Ötvös István

KÁDÁRTÓL RAJKIG – MEGJEGYZÉSEK A POLITIKAI PEREK OKAIHOZ

A Kádár János elleni 60 évvel ezelőtti, 1951-es eljárásról már sokan publikáltak. Hogy most mégis újra elővesszük, annak az a legfőbb oka, hogy az eddig megjelent szövegekben – véleményünk szerint – két alapvető probléma lelhető fel. Az egyik: mindenki elfogadta a Kádár-ügynek a Rajk-perből való származási koncepcióját. A másik: az eljárást – a fentiek figyelembe vételével – önálló procedúrának tekintették, amelyet Rákosi Mátyás személyes ötletére rendeztek meg. Utóbbi megállapítás összefügg azzal, hogy a koncepciós pereket általában ilyen, „rendszerfüggetlen" eseménynek láttatják.

A Kádár-ügy rövid szerkezete

(Előzmények)

1. Azt a vizsgálatot, amely később a Kádár János nevével jelzett eljárásba torkollott, 1951-ben folytatta le az ÁVH. Az eljárás végén megrendezett per nagyjából azt a koreográfiát követte, mint a két évvel korábbi, Rajk László elleni eljárás, a vádak is hasonlóak voltak. Tény, hogy éppúgy rendőrségi besúgással vádolták Kádár Jánost, mint korábban kollégáját, és tény, hogy az 1943-as pártfeloszlatás bűne éppúgy szerepelt a vádpontok között, mint korábban a pártellenes tevékenység, a „provokátorság".

Rögtön felmerül a kérdés: miért kerültek ezek a bornírt és valójában nyilvánvalóan értelmetlen vádak az ügyek középpontjába? (Nemcsak a Kádár-ügy, hanem már korábban a Rajk-ügy centrumába is.) Érdekelt itt valakit egyáltalán, hogy mi történt a magyarországi kommunista mozgalomban tíz–húsz évvel korábban? Nyilván nem. Valójában Rákosi Mátyást sem. Azonban arra nagyon jók voltak ezek a vádak, hogy két irányba is hitelesítsék az eljárásokat. Az egyik Moszkva, a másik a magyar pártközvélemény – azaz a legfelsőbb politikai vezetés. Moszkva felé azért volt erre a „hitelesítésre" szükség, hogy olyan vezető személyiségek is elítélhetők legyenek, akik korábban mindenben kiszolgálták a megszállók érdekeit. Ezért „bizonyítani" kellett róluk, hogy „ellenségek". A pártközvélemény pedig azért számított, mert ez volt az a közeg, amely megtartotta vagy, mint 1954-ben, visszahozta Rákosit a hatalomba.[1]

[1] Bár pontosan tudjuk, hogy Moszkvában jelölték ki Rákosit Nagy Imre utódjául, azonban ehhez a magyar pártapparátus hallgatólagos beleegyezésére is szükség volt. E nélkül ugyanis bármely pártvezető, helytől és kortól függetlenül, légüres térbe kerül, valódi hatalom, azaz akaratérvényesítő képesség nélkül.

2. Minden jel arra mutat, hogy az eredetileg kiszemelt elsőrendű vádlott nem Kádár János, hanem Zöld Sándor, az éppen hivatalban levő belügyminiszter volt. Rákosi 1951. március 27-én kelt, Sztálinhoz írott levelében Zöld letartóztatását említi – amire nem kerülhetett sor. Ezt követte az a titkársági ülés április 18-án, amelyen rendkívül élesen kritizálták Zöld működését. Elsősorban azt, hogy a rendőrségen – és annak vezetői között – még mindig túl sok a „horthysta" rendőr.

A „belügyi helyzet" látszólag tisztázást igényelne, de valójában csak akkor, ha feltételezzük, valóban ez volt Zöld eltávolításának valódi oka. Azonban ez korántsem biztos. Zöld ugyanis arról beszélt a Politikai Bizottság ülésén, hogy Veres Józsefet – helyettesét – kellene „hazugsággal vádolnia". De ha Veres hazudott, akkor hamis adatokat közölt a politikai vezetéssel a belügyről? Ha viszont Veres valóban hamisított, akkor erre vajon kitől kapott utasítást? Vagy önszorgalomból tette? Utóbbi kevésbé valószínű, Zöld magasabb pozícióban volt a párthierarchiában – könnyen megüthette volna a bokáját egy elhamarkodott „feljelentéssel". Zöld megjegyzéséből tehát logikusan következik, hogy az elmarasztalását okozó adatok eleve annak a koncepciónak a jegyében születtek, amely ellene készült. Ezután következett a bolsevik „hagyománynak" megfelelő önkritika, benne a Márciusi Front politikáját elítélő részekkel.

A fenti okfejtés alapján szintén igazolódni látszik, hogy itt valami nagyon más dolog működött a háttérben, mint ami formálisan rekonstruálható. Valójában sem a belügy helyzetéért, sem egy több mint tízéves történet – a Márciusi Front – miatt nem kell senkit letartóztatni, de még le sem kell váltani a pozíciójáról. Egyszerűen döntést kell hozni a szükséges intézkedésekről, a Márciusi Front „elhajlásain" pedig már amúgy sem lehet utólag segíteni – tehát legfeljebb egy megfelelő történeti interpretációra lesz szükség... De Zöldet az ÁVH ekkor már megfigyelés alatt tartotta, a kötelező kíséreten és őrségen túl is.[2]

Szóval nemcsak az események időrendjével van baj – mint azt már számos kutató jelezte –, hanem a valós okok és indokok egész halmazatával. Oly mértékig zűrös az ügy, hogy az ügyet vizsgáló Tóth Pál Péter történész nem is adott hitelt Zöld esetében a családirtási és öngyilkossági legendának. Az mindenesetre tény, hogy Zöld Sándorral kezdődött egy ügy, amelyből – halála után – már Kádár János elleni vizsgálatot kerekítettek ki.

(A „nagypolitika")

1. Zöld Sándor halála után meg kellett változtatni az eljárás szerkezetét, és ezzel együtt a vádakat is az új szereplőkhöz kellett illeszteni. Kádár János került a nyomozás középpontjába, és megkezdődött a vizsgálat. A fő vádlottak vélhetően ugyanazok maradtak, mint akik a Zöld körül szerveződő eljárás célpontjai lettek volna, akik annak idején a Márciusi Frontban kerültek kapcsolatba az illegális mozgalommal. Összesen annyit kel-

[2] Varga László [szerk. és bev.]: *Kádár János bírái előtt. Egyszer fent, egyszer lent. 1949–1956,* Osiris – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2001, 94.

lett módosítani, hogy az eljárás középpontjába az 1943-as pártfeloszlatás került. Az ügy kivizsgálását irányító „hármas bizottság" 1951. május 19-i jelentése szinte kizárólag a „párt-bűnök" felsorolását tartalmazza.[3] Kádár eszerint már 1933-tól kapcsolatban állt a titkosrendőrséggel és árulóvá vált, majd 1943-ban részt vett a párt feloszlatásában. Ugyanígy Donáth Ferenc, Kállai Gyula és Losonczy Géza esetében is az „árulás" lett az elsőszámú vádpont. Persze a vádakat szorosan hozzákötötték a két évvel korábbi Rajk-perhez is. A jelentés kimondta – persze a koreográfia szerint idézve Kádár vallomását –, hogy „nemcsak hogy a titóista, imperialista kém Rajk ellenforradalmi örökségének megsemmisítője nem lettem, hanem ellenkezőleg, annak megőrzője voltam". Végeredményben a párt vezető testületei számára készült jelentés nem tartalmaz mást, mint a párt-bűnök szinte neurózisos megismétlését. Csupán egy megjegyzés utal vissza és terjeszti ki a Rajk-örökséget valamennyi vádlottra: „A vizsgálat alatt álló személyek a Rajk-bandának a pártban meghúzódott maradványai."

Rákosi az MDP KV ülésén is két okot említett az újabb őrizetbe vételek igazolásául. A nyomozás megindításának egyik oka a pártfeloszlatás körüli 1943-as kérdőjelek, a másik, hogy „Kádár nem likvidálta Rajknak az örökségét a Belügyminisztériumban". A pártfeloszlatás kérdése számunkra csak annyiban fontos, hogy Rákosi egy 1950-ben keletkezett Szakasits-vallomásra hivatkozott. Ez akár „önleleplező" mondat is lehet, hiszen ha ez így van, akkor valójában már 1950 nyarán elkezdtek foglalkozni egy üggyel, amelynek akkor még nem volt „arca".[4] A pártfeloszlatási ügyből viszont nagyon sokak felé haladhatott volna az eljárás, viszont az előbb már megállapítottuk, hogy az az ügy, ami a Kádár-perbe torkollott, Zöld Sándor nevével indult. Ebben az esetben tehát a pártfeloszlatás már másodlagos, a valódi ok mégis inkább a homályosabban megfogalmazott belügyminisztériumi szál, hiszen amíg az egyik „csereszabatos" – ha nem a Márciusi Frontról lesz szó, jó lesz a pártfeloszlatás is –, addig a másik állandó elem a képletben. A pártfeloszlatás kérdése pedig pusztán a pártközvélemény számára szóló porhintés. Így mindenki számára – aki hinni akart benne – hihetővé vált: Kádár ellenség.

2. Önmagában az az eredetmítosz, hogy itt a Márciusi Fronthoz kapcsolódó személyekről van szó, és ez a „legfőbb bűnük", igaz. Az egyik szinten. Igaz, hiszen végeredményben a később létrejövő Kádár-ügy két perből tevődött össze. Az egyik maga Kádár János és társai pere, a másik pedig a Tariska István és társai per. A szűken vett Kádár-ügyben nyolc személyt vettek őrizetbe és szerveztek ebbe a két eljárásba. A fő perben kapott helyet Kádár János, Kállai Gyula, Donáth Ferenc, Losonczy Géza; a mellékperben pedig Veres József volt belügyminiszter-helyettes, Újhelyi Szilárd, a Rádió műsorigazgatója és Tariska István ideggyógyász szakorvos, valamint Haraszti Sándor.[5] Tekintettel

[3] MOL M-KS 276. f. 52. cs. 17. ő. e., 20–25; közli Varga: *I. m.*, 240–245.
[4] Az MDP Központi Vezetőségének ülése, Jegyzőkönyv, 1951. május 22. Közli Varga: *I. m.*, 246–253.
[5] Iratok 2. Tervezet Kádár János, Pálffy György, Sólyom László és társai ügye felülvizsgálásának előkészítésére, 1954. április 6. Varga: *I. m.*, 515–522.

Tariska és Újhelyi egyértelmű kapcsolódására a Márciusi Fronthoz, valamint Veres weisshausista múltjára, háború előtti mozgalmi kapcsolataira, személyük kiválóan illeszkedett egy ilyen politikai koncepcióhoz. Tehát a „nagypolitika" szintjén összeállt a kép, történeti szempontból értelmezhető – ez lett a pártvezetés és a párttagok felé az eljárás értelme.

De ha nem harapunk rá arra a gumicsontra, amit Rákosi ezzel az okos összeállítással felkínált – és amely később oly hasznosnak bizonyult[6] –, egy sor olyan elemet találhatunk az eljárásokban, amelyek azt mutatják: itt valami másról van szó.

A belügyi szál

Rákosi Mátyásnak már 1945 óta folyamatosan problémája volt a belügyminisztereivel. Voltaképpen az összes tárcavezető az „övé" volt. Nem kivétel Erdei Ferenc sem, aki még az Ideiglenes Kormányban töltötte be ezt a tisztet, egészen addig, amíg Piros Lászlóig nem jutottunk el. Erdei végül is „outsider" volt, Piros László szellemi képességeiről pedig az 1956-os forradalom első napján tanúsított magatartásából nyerhetünk képet.

De maradjunk inkább Kádár közvetlen elődeinél. Mi lehetett a probléma? Valóban a rendőrség személyi összetétele? Vagy inkább valami más?[7]

Hogy teljes legyen a kép, azt is hozzá kell tennünk, hogy – miként azt Donáth Ferenc a felülvizsgálat során is megemlíti – a háború után számos feljegyzésben és önéletrajzban beszámolt már a korábbi évek eseményeiről, tehát semmilyen újdonságot nem jelenthetett például a pártfeloszlatás kérdése. Nagyjából ugyanez a helyzet a Rajk-pernek azzal a részével, amikor a Svájcból hazatérőket illegális jugoszláv kapcsolatokkal vádolják. Holott 1945 után számos életrajzban beszámoltak már hazatérésük körülményeiről, tehát a „Párt" tudta, mi történt...[8]

(Közbevetett megjegyzések a Kádár-per vádlottjairól)

1. Amikor már eldőlt, hogy Zöld Sándor helyére Kádár János kerül és megkezdődtek az őrizetbevételek, a korszak gyakorlatának megfelelően, koncentrikus körökben építették fel a letartóztatottak csoportjait.

[6] Hasznosnak bizonyult, hiszen a későbbiekben szinte a végtelenségig lehetett ragozni ezt a kérdést, amelyet egyébként dokumentumok hiányában soha nem lehet hitelt érdemlően tisztázni, viszont így nem kellett feltenni azt az alapkérdést: miért történt mindez valójában?

[7] Hogy valójában mennyire nem a pártügyek számítottak fontosnak, azt jelzi talán az is, hogy Szirmai István néhány igazoló jelentéssel és Rákosinak címzett levéllel mindig el tudta simítani az ilyen ügyeket.

[8] Ebből egyébként pont a Kádár-perhez kapcsolódó Veres József számít kivételnek, aki – mint a felülvizsgálati tárgyalási jegyzőkönyvből is kiderül – elhallgatta, hogy különféle jobboldali szervezeteknek is tagja volt. Ugyanakkor azt is tudhatjuk, hogy ezeket a kapcsolatokat 1945 után nagyon gyorsan feltárhatták Péter Gáborék.

Tekintettel arra a már korábbi szakirodalom által is feltárt tényre, hogy a Rajk László személyével kezdődő eljárássorozatban a „népfrontos" politikai elemek nagyon durva kiiktatása volt a cél, a Kádár-pert ennek egyik fázisaként értelmezhető. Itt került sor a Márciusi Fronthoz köthető vezető elvtársak politikai likvidálására. Hogy ez a felszámolás miért igényelt pert, őrizetbevételeket és – korábbi etapokban – halálos ítéleteket, az csak akkor érthető meg, ha figyelembe vesszük: Rákosi kezében az 1945-ös választási fiaskó után – eltekintve a szovjet hadsereg jelenlététől – egyetlen hatalmi tényezőként az ÁVH maradt. Mivel pedig ezt az eszközt kezdte alkalmazni a politikai problémák megoldására, voltaképpen a szervezet „fogságába" került.

Normális – demokratikus – körülmények között egy párton belül az alternatív gondolkodású irányzatok, személyek partvonalon kívülre szorítása nem igényel pert. Valójában büntetőjogi szempontból az ilyen „másként gondolkodás" nem is képezheti eljárás tárgyát. Pontosan erről szól a politikai tevékenység, hogy a párton belüli csoportok között és fölött a vezetők folyamatosan egyensúlyoznak. Ez alól valójában még egy kommunista párt sem kivétel – a párhuzamok számos „népi demokráciából" ismertek, de akár Kádár János későbbi, 30 éves regnálása is számos példát adhat. Csakhogy Rákosi Mátyás az adott körülmények között több okból sem engedhette meg magának a „lavírozás" luxusát. Egyrészt azért nem, mert a sztálini modell nem erre tanította. De az elméleti megközelítésen túl gyakorlati okok is ide hatottak. Egyfelől 1945 után egy kisebbségbe szorult párttal kellett megszereznie a hatalmat, majd 1949/50-től a háborúra kellett előkészítenie azt a politikai vezetést, amely vakon engedelmeskedik a szovjeteknek. Másrészt – ismerve a párton belüli viszonyokat, egyszersmind megfelelve a fentebbi követelményeknek – saját pozícióját is biztosítania kellett. Így sem végzett tökéletes munkát, hiszen amikor a szovjetek szerint már túl sok volt a probléma, egyszerűen leváltották. (Igaz, először még csak a miniszterelnöki székből.)

Az „egyen-arcúsított" politikai párt megteremtése a frakciósoknak nyilvánított csoportokkal kezdődött – Demény Pál ismert őrizetbe vétele, Weisshaus Aladár beleszerkesztése a Magyar Testvéri Közösség elleni eljárásba –, és a szociáldemokrata párt felszámolásán keresztül a Márciusi Fronthoz tartozó vezető politikusokig tartott. Mindenki addig maradhatott a helyén, amíg feltétlenül kellett a közreműködése. Az utóbbi csoportra volt a legtovább szüksége, de 1951-re Rákosi már nélkülük is elég erős volt.

2. Az sem lehet véletlen, hogy amikor a perek felülvizsgálata megindult, több fennmaradt dokumentumban is Kádár- helyett Donáth-ügyről beszéltek. Ez egyrészt rámutat arra, miért szerepelt a vádak között ilyen súllyal a világháború előtti kommunista mozgalom problémája. Kérdés: vajon tudatosan járt el így a pártfőtitkár, vagy a véletlen hozta így? Mindenesetre tény, hogy mivel a párt-kérdések hangsúlyos részét képezték az eljárásoknak, utólag minden esetben – a Rajk-per esetében éppúgy, mint Kádárék ügyében – hosszadalmasan lehetett tárgyalni az MDP belső ügyeit, elrejtve a valós okokat. A korszak szinte egyetlen politikai perénél nem kérdeztek rá a kihallgatók arra,

miért is került sor az eljárásra, hanem megelégedtek a korábbi ítélet tényeinek szétszedésével és „bizonyításával". Tény, hogy ez a technika gyorsabb, megbízhatóbb eredménnyel járt. Azonban így valójában csak közbevetett megjegyzésekből rekonstruálható, mi is történt valójában.

Visszatérve Kádár-perre: az a felülvizsgálatok során számos helyen Donáth-ügyként tért vissza. Mindez viszont azt is jelezheti számunkra, hogy a nyomozóknak a Márciusi Front sokkal egyszerűbb problémának tűnhetett. Így ugyanis erre fűzhették fel az újabb eljárást, tovább távolítva az ügyeket a belügyi kérdésektől. Másrészt viszont egy sor nagyon komoly, már akkor is megválaszolhatatlan problémát vetettek fel.

A Kádár-ügyben ugyanis még tizenegy internált személyről vélték tudni, hogy ennek az eljárásnak az áldozata.[9] Az említettek közül Donáth Ferenc feleségének internálása nem szorul különösebb magyarázatra. Tekintettel arra, hogy a férjét elítélték, őt is elzárták. Bár az eljárás semmiképpen sem tekinthető normálisnak, a korszak gyakorlatának megfelelt. Ugyanígy a családi körhöz tartozott Bozóky Taszilóné, Donáth anyósa és annak férje. Bozóky Taszilót ugyan az internálása végén, 1953 decemberében háborús bűntett miatt elítélték két és fél év szabadságvesztésre, azonban vélhetően mindkettejüknek lányuk „szerencsétlen" házassága okozta a „vesztét". A különbség csak annyi volt, hogy míg Bozókynét 1953. augusztus 10-én szabadlábra helyezték, férjénél lehetőség volt egy újabb ítélettel „igazolni" a korábbi eljárást. Később ezt az ítéletet is hatályon kívül helyezte a Legfelsőbb Bíróság, ezzel igazolva annak törvénytelenségét. Ugyanakkor 1953-ban nem egy olyan internáltról tudhatunk, akire ugyanez a sors várt. Szintén ehhez a körhöz tartozott Bozóky Éva egyik korábbi munkatársa, Tarján Imre. Ők még az 1945 utáni honvédség kulturális osztályán dolgoztak együtt, így Tarján egy olyan koncepció lehetőségét is felvillantotta, amellyel szorosabban az 1950. évi tábornoki per két elítéltjéhez, Szalay Tiborhoz és Pórffy Györgyhöz köthették volna a Donáth-ügyet is. Ezt a koncepciós elemet nem élesítették, azonban Tarján Imre sorsa így is az internálás lett.[10] Az iratokból az is rekonstruálható, hogy Tarjánt Pálffy Györgyhöz is hozzákapcsolták, de Révész Gézával is jó viszonyban volt. Előbbit 1949-ben végezték ki, míg utóbbi nem elhanyagolható szerepet játszott a Rajk-ügy megindulásában...

A családi szálak után, a következő körben az internáltak között találjuk Rózsa Gyulát, Kádár sofőrjét, akit 1951. április 20-án vettek őrizetbe, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy terhelő adatokat szerezzenek tőle.[11] Az intézkedés szintén nem ismeretlen egyéb koncepciós perekből, hiszen a titkárnők, sofőrök és segédtisztek sok esetben váltak ártatlan áldozatokká.

Ugyanígy ismert az a logika is, melynek a korábbi ügyész, Lee Tibor esett itt áldozatául. Lee a háború alatt is ügyészként működött, és 1940-ben ő szerkesztette Donáthék

[9] Vö.: ÁBTL 2.1 VIII/5. sz. dosszié.
[10] ÁBTL 2.1 VIII/4., 7–13: Tarján Imre tanúvallomási jegyzőkönyve, 1954. december 16. Uo., 18: Szalay Tibor vallomása, dátum nélkül.
[11] ÁBTL 2.1 VVIII/5., 95: Jegyzőkönyv, 1962. november 12.

ellen a vádiratot. Donáthot akkor szabadon engedték, tehát Leere azért volt szükség, hogy tanúvallomásával igazolja: Donáth azért került szabadlábra, mert besúgó volt. Ez a gyakorlat szintén ismert a koncepciós perekből, de itt szinte viccesnek hat, milyen sok tanút kutatnak fel Lee Tibor ügyének tisztázására, amely ügy tulajdonképpen még a Donáth-per szempontjából is lényegtelen részletkérdés. De nem véletlen mindez: a nyomozóknak valahogyan imitálniuk kellett, hogy dolgoznak, miközben az alapkérdéseket továbbra sem tehették fel releváns formában.

Még egy internált van, akinek esetében értelmezhető, hogyan került összefüggésbe a Kádár-üggyel, bár már itt is lehetnek kérdőjelek. Halek Ernő volt áv. főhadnagyot, aki 1945–1949 között Szolnokon látta el az osztály helyettes vezetőjének teendőit, már jóval a Kádár-ügy előtt elbocsátották állásából. Ez még – állítólag – 1930-as évekbeli KIMSZ-es tevékenységével függött össze. Majd 1951. május 22-én letartóztatták, és internálása azért történt, „mert őrizetbe vétele alkalmával a többszöri kihallgatás folyamán tudomást szerzett a Kádár ügyről, amiről kívülállók még nem tudtak". Ez szintén jól illeszkedik a korszak gyakorlatába, ugyanakkor azonban már kételyek is felmerülhetnek. Egyrészt nyilván arról van szó, hogy tudomást szerzett az ügyről, és ezért már nem akarták elengedni. De vajon milyen minőségben merült fel a személye az eljárás során? Tanúnak szánták, aki esetleg „bizonyítani" tudja Kádár belügyi tevékenységének káros voltát? Vagy mint KIMSZ-aktivista állt kapcsolatban a későbbi pártvezetővel? Csak találgathatunk; egyvalami biztos, megbízható kommunistáról van szó, aki 1956-ban már a karhatalom soraiban küzd, és maga Kiss Károly javasolta felvételét az MSZMP-be.

Míg az eddig áttekintett internáltak esetei logikusan illeszkednek az eljárás fő vonalaihoz – és bár valódi ok nincs a szigorított rendőrhatósági őrizetre, mégis a korszak gyakorlatával magyarázhatók –, a többiek esetében már végképp elveszítjük az összekötő kapcsokat. Az eljárásban még két „horthysta" tisztet és egy volt csendőrt internáltak, azonban érdemleges elfekvő iratanyagról már a '60-as évek elején sem tudnak. A katonatisztek egyike sem szolgált a háború után, tehát azon kívül, hogy talán Donáthné apja köré akartak velük hálót fonni velük, nem tűnik fel semmilyen logikus magyarázat.

Végképp eltűnik minden logika, amikor Harangi (Heller) Sándor és Erdős Artúr ügyét is ehhez az eljáráshoz kötik. A két pesterzsébeti gyógyszertáros talán szabálytalanul vette fel a leltárát 1947-ben, de ezért már 1949-ben bíróság elé kellett állniuk. Az eljárás során megszületett egy ítélet 1951. január 4-én, azonban a közkegyelem révén Harangit szabadon bocsátották. Ezután került sor 1951. május 30-án újabb őrizetbe vételére, amiről viszont további dokumentumok nem álltak rendelkezésre.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy több szálon is futott a „bizonyítási" eljárás – pontosabban a terhelő tanúk összegyűjtése – 1951-ben, bár ez semmilyen szempontból nem tért el a többi koncepciós eljárás módszereitől. Talán csak kissé zavarosabb az összefüggésük az alapeljárással, illetve az irathiányok miatt még kevésbé tárható fel.

3. Az sem véletlen, hogy Kádár a felülvizsgálati eljárás során elsősorban két dologról beszél. Az egyik, hogy bár felelős a pártfeloszlatásért, de mégsem bűnös. Másrészt, hogy milyen lelki állapotba került a nyomozás során, amelyben egyébként őt nem bántalmazták. Azonban a felülvizsgálat során még rendelkezésre álló eredeti nyomozati anyagból és az ítéletből is kiderült, hogy a fenti koncepciók mellett, a korszak gyakorlatának megfelelően megjelent a kémkedési „vonal" is. Ennek alátámasztása lett az a teljesen stupid történet, mely szerint Harris Olivérrel tartott kémkapcsolatot, akivel egy Arany János utcai presszóban találkozott az adatok átadása végett.

Hogy ez a Harris Olivér hogyan került a koncepcióba, arra Kádár egyszerű választ adott. Harrist még 1945-ben, főkapitány-helyettesként nevezte ki detektívfőnöknek, miután Sólyom László ajánlotta és Fehér Lajostól kért tőle információkat.[12] A detektívfőnök azonban később elhagyta az országot. Maga Kádár így emlékezett arra, hogyan is került a koncepcióba Harris: „Kémkedéssel gyanúsított az ÁVH. Ezt hosszú időn keresztül tagadtam, végül olyan kérdést kaptam a vizsgálómtól, hogy 1945-től Harrissal és Sólyommal dolgoztam együtt, valljam be, melyikkel voltam kapcsolatban. Amikor láttam, hogy nem tudok ez alól a kérdés alól kibújni, akkor a Harrissal való kapcsolatot vállaltam el, akiről tudtam, hogy az országból kiszökött."

A felülvizsgálat szempontjából tehát a kérés megoldódott, a feladat úgyis az volt, hogy az eredeti vád alól felmentsék, a felelősséget pedig az ÁVH-s nyomozókra tereljék. Csakhogy ez a történet egy kicsit problematikus. Nem azért, mintha ne lehetne igaz, de egy nagyon fontos részletre világít rá. Az még elfogadható Kádár állításaiból, hogy már azután tudta meg Ratulovszkytól: Harris disszidált. Azonban elég furcsa, hogy tudott róla egyáltalán. Harris állítólagos hírszerzői tevékenységéről az ÁVH valóban rendelkezett információkkal.

Kozsely László, aki korábban gazdasági munkakörben dolgozott, 1947 végén elhagyta az országot. Miután felesége hazatért, beszervezték, majd rajta keresztül a férj is ügynökké lett. Feladatául a nyugati emigráns szervezetek, elsősorban Ney Károly csoportjának megfigyelését kapta.[13] Így jutott el Harris Olivérhez is, aki állítólag részt vett a Hungária malom felgyújtásában, még 1944-ben. Ez utóbbi megjegyzés azért fontos, mert ezek szerint Harrist az ellenállási mozgalomból ismerte Fehér Lajos és Sólyom László. Mivel ők – Pálffy Györggyel együtt – irányították a „fegyveres mozgalmat", így megismerték Harrist, és ezért ajánlották be a rendőrséghez.

De Harris Olivér elhagyta az országot, és ismeretlen információkat vihetett magával. Kinevezése tehát fiaskónak bizonyult, és ezért felelősöket kellett találni. Másfelől viszont ügynököket kellet utánaküldeni, hogy megtudhassák, mit tud, mit akar és milyen kapcsolatokkal rendelkezik.

Harris szereplése nem egyszerűen arról szól, hogy kell találni egy „kémet" a koncepció kedvéért. Hogy Kádár nem kémkedett, az biztos. De éppígy tény – és Harris sze-

[12] Iratok I. 1992, Gyorsírói jkv. Kádár János és társai perújrafelvételi tárgyalásáról, 1954. július 22.
[13] ÁBTL 3.2.4 K-601, 38: Jelentés, 1948. november 17. vagy 18.

replése ezt is jelzi –, hogy közvetlenül Kádárhoz mint belügyminiszterhez tartozott az ÁVH ügyeinek intézése. Mindeközben Péter Gábor még évek távlatából is emlékezett arra, hogy Veres – Kádár helyettese – olyan vallomást tett, mely szerint Kádár még leváltása után is bejárt a minisztériumba, és „megtárgyalják a belügyi dolgokat".[14]

Ebből a szempontból érthető, miért foglalkozik a BM–ÁVH viszonnyal Kádár a Rákosi Mátyáshoz 1954. július 21-én írott levelében.[15] Itt felidézi a Révai Józseffel 1949 novemberében folytatott beszélgetését. Révai – aki ügyesen távol tartotta magát a Rajk-pertől, de ismerte a részleteket – rákérdezett a BM és az államvédelem aktuális viszonyára. Amikor Kádár azt válaszolta, hogy Péter Gábor és közte egy „lehetetlen helyzet" állt elő, Révai visszakérdezett: „Hát ez már nem a Rajk-ügy – mi ez?"

Az iratokból tehát eddig azt sikerült rekonstruálni, hogy a Kádár-per voltaképpen nem is az ő pere lett volna. Ha Zöld Sándor személyét és sorsát is figyelembe vesszük, és a később megvalósult per áldozatait is hozzátesszük, akkor megállapítható, hogy Kádárnak ehhez az eljáráshoz semmi köze nem volt. Két ügyet sodortak össze össze, sőt valójában hármat. Az egyik a Márciusi Front tagjainak felszámolása, a fentebb már bemutatott politikai okból. A második egy másik politikai konstellációhoz tartozó leszámolás, amely nagyon távolról bár, de összefüggésben állt a népfrontos gondolkodással.

Ez a második ügy pedig a pártfeloszlatás kérdése. Nem az a valódi kérdés, hogy amit a perben állítanak, igaz-e vagy sem. Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy egy pártfeloszlatás semmilyen körülmények között nem lehet egy büntetőeljárás tárgya. De éppígy vitathatatlan tény, hogy a kommunista párt 1943-as feloszlatásának semmilyen relevanciája nem volt 1951-ben. Ehhez képest Rákosi Mátyás ÁVH-ja már ezt az elemet helyezte a Kádár-per középpontjába, hiszen az elsőrendű vádlott esetében csak ez számított „peresíthető" életrajzi elemnek – nem számítva a besúgó-vádat. De ez a vád mégis összekötötte a Kádárt a másik csoporttal, hiszen ahogy a népfrontos gondolkodás követői is a párt „likvidátorainak" számítottak, úgy Kádár is. Nem véletlen, hogy ezzel a kérdéssel már egy évvel a per előtt foglalkozott a párt főtitkára. És az sem véletlen, hogy mindez Szakasits Árpád vallomásainak jegyzőkönyvezésével vette kezdetét. Nem csak azért mert – ha közvetett módon is – részese volt ennek az eseménynek. Sokkal inkább azért, mert a népfrontos politikai elvetése után visszatértek ahhoz a gondolkodáshoz, amely a szociáldemokráciában a megalkuvás és a „munkásosztály elárulóinak" szervezetét látta. Ideológiai szinten tehát meg lehetett teremteni az összeköttetést. És ez nem lebecsülendő eredmény. Ugyanis azon lehet vitatkozni, hogy vajon a szovjetek ragaszkodtak-e a politikai perekhez, és azon is, hogy milyen mértékben avatkoztak be az eljárások részleteibe. De azon nem, hogy – különösen azon pártvezetők esetén, akik szoros munkakapcsolatba kerültek velük – magyarázatot követelhettek. És a megfelelően beburkolt ideologikus magyarázat levédhette az akciót.

[14] Péter Gábor jkv. 1954. május 16. Közli Varga: *I. m.*, 270–271.
[15] Közli Varga: *I. m.*, 636–642.

De ez csak az ideológiai szint, amelynek talán az az értelme, hogy lehetővé tegyen egy másfajta és más indokú leszámolást. Kicsit hasonló a helyzet, mint a Rajk-perben. Hogy az 1949-es per elsőrendű vádlottja, Rajk László trockista lett volna, egy végtelenül hosszú ideológiai vitában sem lenne eldönthető. De nem is volt érdekes, hiszen ennek „bizonyítására" került a perébe Justus Pál. Viszont ha „trockista", akkor így már elszámolhattak vele Moszkva felé.

4. De ez még mindig nem magyarázza meg az eljárás egészét. És ráadásul nem magyarázza meg azt a nagyon fontos elemet, hogy miért kellett mindezt hozzákötni a Rajk-perhez. Az egyik szinten kétségkívül igaz az a magyarázat, hogy a Rajk-perhez kötött minden további eljárás egyrészt mélyíti a Rajk-per hazugságainak „igazát". Azaz újra és újra alátámasztják azt, ami ott elhangzott – korabeli megfogalmazással: újra „súlyt adnak" az eljárásnak. Másrészt viszont a „ha igaz lehet a Rajk-perben, akkor igaz itt is" elv alapján lehetővé tette, hogy a nyilvánvaló tények ellenére elfogadhatók legyenek bizonyos hazugságok.

Ám ez még mindig csak az igazság egyik – bár nagyon fontos – eleme. Ha végigtekintünk az eljárássorozat egészén, akkor viszont felmerül a kérdés, hogy – lehántva róla a különféle politikai elemeket – mi egyéb marad, ami valamelyest is értelmezheti az ügyet. (Azt józan ésszel nem feltételezhetjük, hogy egyszerűen Rákosi Mátyás ötletelése volt mindez. Hogy a magyar pártfőtitkár egy elszabadult hajóágyúhoz kezdett hasonlítani, tény. De minden jel szerint ravasz politikusról volt szó.)

És mindenekfelett nem magyarázza meg a legfontosabb problémát. Nevezetesen azt, hogy ha feltételezzük, itt a Márciusi Front embereivel való leszámolás volt a lényeg, akkor Kádárnak semmi keresnivalója az egészben. De akkor nem is kellene Rajk perére kötni az eljárást. Ha pedig valóban a pártfeloszlatás „bűne" indította az eljárást, akkor mit keresnek benne olyanok, akiknek ahhoz semmi köze nem volt?

Egyetlenegy olyan elem van, amely valóban összeköti a Rajktól Kádárig – Zöld Sándoron keresztül – ívelő koncepciót: ez pedig a „belügyi vonal".

(A „belügyi vonal" igazi problémája)

A belügyminiszterekkel abban a pillanatban kezdődött a probléma, amikor a kommunista párt megragadta a hatalmat. A Rajk-pernél teljesen egyértelmű, hogy Péter Gábor is szorgosan dolgozott a belügyminiszter lejáratásán. Ma már ismertek azok az 1948-ban született feljegyzések, amelyekben az ÁVH vezetője – többször név nélkül, de – mindenféle „szabotázzsal" vádolta hivatali főnökét.[16]

[16] MOL M-KS 276 f. 67/124. ő. e., 32–38: Jelentés az ÁVO–BM viszonyról, 1948. július 25. Uo., 8-20: Az ÁVO és a BM problémáiról, é. n. (A dokumentumokban említett körülmények alapján 1948-as szövegekről van szó.) Uo., 54–59: vélhetően Péter Gábor levele (cím és dátum nélkül), amely a Sze-

Ez még sokszor előkerül, különféle formában és hangsúllyal. Számunkra most nem is az fontos, hogy Péter Gábor mit művel. Politikai akarat nélkül úgysem ért volna el semmit feljelentgetéseivel. Csakhogy maga Rajk László sem érzékelte pontosan valós helyzetét. „Amikor Rajkot tavaly augusztus első napjaiban eltávolítottuk a Belügyminisztériumból, ez nem valami véletlenség volt" – fogalmaz egyértelműen a pártfőtitkár.[17] És nem hazudik. Rajk, azon kívül, hogy folyamatosan beavatkozott az ÁVH ügyeibe, egy hatalmas hibát is elkövetett, amikor 1948 nyarán új munkarendre tett javaslatot. Ezt az MDP Belügyi Bizottsága egyértelműen elutasította, mivel „ezzel a nyilvántartó a Belügyminisztériumba kerülne, ami helytelen".[18] Bár az előterjesztést pontosan nem ismerjük, az biztos, hogy egy olyan helyzetet teremthetett volna, amelyben az ÁVO még szorosabb állami felügyelet alá kerül. Ami „természetesen" egy pártállami rendszerben eleve elfogadhatatlan, ráadásul – és ennek súlyát talán nem is érzékelte megfelelően Rajk László – csorbíthatta volna Rákosi Mátyás beavatkozási lehetőségeit is.

De nem csak a belügyi tevékenységét értékelték így. Farkas Mihály a fennmaradt kihallgatási jegyzőkönyvben pont azzal vádolja – természetesen sok egyéb mellett – Rajkot, hogy a külügyben is a külföldi hírszerzést akarta megszervezni.[19]

Ez lehetett Rajk hibája – és vesztének oka. És ez az, amit közvetlen utódai nem értettek elég pontosan. Mert hiába ült ott Farkas Mihály mellett az idézett kihallgatáson „kontrásként" Kádár János is, fentebb már idéztük Révai megjegyzését: a feszült Kádár–Péter viszonyt azonnal a Rajk-üggyel hozza kapcsolatba. Révai tehát értette az összefüggést. És nem a politikai locsogásra, hanem a dolog lényegére tapintott rá...

Ebből a perspektívából pedig sok mindent át lehet értékelni. Hiszen a Kádár-ügy Harris Olivérje nem egy véletlenszerűen feltűnt szereplő, hanem logikus következmény. Bizonyítani akarták, hogy Kádár a kelleténél többet tud bizonyos hírszerzési kombinációkról, tehát beavatkozott olyasmibe, ami az ÁVH dolga és nem az övé. Másrészt mivel valóban – bár felszínesen – ismerte Harrist, alkalmas is volt a személye erre. Magyarán nem véletlenszerűségről volt szó: a „Kádár ismerősei" és a „hírszerzési fiaskókhoz köthető személyek" halmazainak ő volt a közös eleme. Kádár bűne pedig nem a pártfeloszlatás, nem egyéb politikai kérdésekben elfoglalt álláspontja, hanem egyszerűen az, hogy ismert néhány kombinációt, amit nem kellett volna.

---

benyi–Villányi kapcsolatról és a két személy Rajkhoz fűződő viszonyáról szól. (Ennek az iratnak az egyik példányát Farkas Mihálynál irattározták!)

[17] Rákosi Mátyás: *A Rajk-bandáról* = Uő.: *Válogatott beszédek és cikkek,* Szikra, Budapest, 1950, 477.

[18] MOL M-KS 276.f 84/1. ő. e.: Jegyzőkönyv a Belügyi Bizottság 1948. július 6-i üléséről.

[19] Rajk László kihallgatása, 1949. június 7. Közli Varga: *I. m.,* 157–170.